

Joaquim M. Puigvert

ELS PROFESSIONALS LIBERALS DEL SECTOR SANITARI: UN GRUP SOCIAL BURGÈS?

Comencem per definir què són les professions liberals. Es tracta de professions per les quals es requereix un títol acadèmic de caràcter superior o universitari. També són conegudes com a professions titulades o científiques. Des de la Revolució Liberal dels anys 1833-1843, amb la desaparició de les corporacions gremials, s'introduí l'exercici lliure de les professions, si bé l'Estat es reservà el control de l'exigència de la titulació acadèmica i la lluita contra tota mena d'«intrusismes». El període cronològic que tractarem va, bàsicament, de 1850 a 1936, si bé en alguns casos s'arribarà a mitjan segle XX, i parlarem dels metges, farmacèutics i veterinaris. En aquest mateix cicle, Rosa M. Gil ens parlarà dels arquitectes. Malauradament els advocats no disposaran d'una sessió monogràfica per falta d'un mínim de recerques sobre el tema. El conjunt de professionals liberals constituïa un col·lectiu rellevant a la ciutat des d'un punt de vista social, polític i cultural (en bona part d'ells es nodria el sector intel·lectual), però no pas de d'un punt de vista numèric. A mitjan segle XIX, certament, eren col·lectius de dimensions força reduïdes. A Girona, per exemple, el 1851 hi havia quinze metges, nou farmacèutics i set veterinaris (en rigor, tots ells manescals o *albéitares*, ja que no havien anat a Madrid a obtenir el títol de veterinari a la que, aleshores, era l'única Escuela de Veterinaria, fins el 1847, quan s'obriren les escoles de Saragossa, León i Córdoba). Al 1900, segons la *Guia Judicial de Catalunya*, a la ciutat dels quatre rius hi havia trenta-tres advocats, setze dels quals exercien i els altres no. En el conjunt de la província el 1906 segons la *Guia Industrial* hi havia cent cinquanta-tres professionals del món de les lleis (vuitanta-un advocats, trenta-cinc notaris i cinquanta-set procuradors), cent noranta-

sis metges i nou dentistes, cent vint-i-nou veterinaris i cent catorze farmacèutics. Si bé metges, farmacèutics i veterinaris eren professionals presents en el món rural des de temps reculats (presència que es reforçà al llarg del segle XVIII) n'hi havia una més gran concentració a les ciutats, en especial a la capital de província, factor que contribuïa a reforçar-ne la capitalitat més enllà dels aspectes administratius i polítics. Quan molts pagesos i veïns dels pobles dels voltants de Girona acudien al mercat del dissabte, a vendre o a comprar, molt sovint aprofitaven l'ocasió, també, per demanar els corresponents serveis a diversos professionals que hi residien.

Quadre 1. Professionals de la sanitat a la ciutat de Girona el 1851

Metges

Miquel Ametller (Dr., JPS 1842)
Josep Buscarons Vidal (Dr.)
Antoni Casadevall (Dr.)
Pere Casadevall Roura (Ll.)
Benet Escarrà Feliu (Ll.)
Ramon Gorgas (cirurgià de 3a)
Joaquim Jubert (Ll.)
Antoni Ministral (Ll.)
Francesc Montaña (Ll.)
Josep Porcalla Diumer (Dr., JPS 1842)
Joan Porcalla Giralt (Ll.)
Ameri Ros (Ll.)
Francesc Tiemols (Ll.)
Jaume Valentí Rovira

Farmacèutics

Francesc Antonio Carreras Campdurà (Ll.)
Pau Cortada (Dr., JPS 1842)
Vicenç Garriga (Ll., JPS 1847, subdelegat de sanitat)
Josep Jubert (Dr.)
Josep Llach (Ll.)
Josep Martí (Ll., JPS 1847)
Salvi Oliz Castellar (Dr.)
Francesc Veray Aliñà (Ll.)
Francesc Vives Colomer (Ll.)

Veterinaris

Pere Alemany (M., JPS 1850)
Josep Gimbernat (M.)
Antoni Honrat (M.)
Salvi Majó Puig (M.)
Ginés Sampol Púbol (M., JPS1854)
Pere Serra Vila (M.)
Joan Verdaguer (M.)

Font: elaboració a pròpia a partir de l' Arxiu Històric de Girona, Diputació, 4364.

Dr.: doctor; Ll.: Llicenciat; M.: manescal; JPS: Junta provincial de Sanitat

Quadre 2. Professionals liberals a la província de Girona segons el cens de 1860

Catedràtics i professors	47
Advocats	150
Escribans i notaris	81
Procuradors	42
Metges i cirurgians	278
Apotecaris	134
Veterinaris i manescals	158
Arquitectes i mestres d'obra	21

Font: elaboració pròpia a partir de Quintanilla (1865:49).

Plantegem-nos la bateria de qüestions que intentarem respondre: quins orígens socials tenien els professionals liberals? De quina manera practicaven la professió? On s'ubicaven dins la ciutat les seves consultes, despatxos o oficines de farmàcia? Per quins motius a finals del segle XIX i inicis del XX sorgeixen els col·legis professionals oficials?

En qualsevol dels casos es tracta d'una temàtica rellevant des d'un punt de vista històric. Malauradament per Catalunya i per Girona ens falten moltes més recerques de base. La historiografia sobre la burgesia emprenedora, ja sigui industrial, agrària o financera, ha estat, certament, molt més desenvolupada, tal com ja fa temps va assenyalar Àngels Solà. Per dir-ho de manera clara, estem força lluny de les recerques desenvolupades a diversos països europeus, de la mà d'Adeline Daumard, Jürgèn Kocka i Alberto Maria Banti, entre d'altres. Amb tot, en l'àmbit hispànic i català, podem desta-

car els treballs pioners de Francisco Villacorta sobre les corporacions professionals; de Stephen Jacobson sobre els advocats; de Carles Sirera sobre els professors d'institut, i els de Joaquim M. Puigvert i Rosa M. Gil sobre els professionals de la sanitat i de l'arquitectura.

Malgrat la manca de moltes recerques intentarem donar una visió general del tema, ni que sigui plantejant hipòtesis i problemes que en el futur podrien ser aprofundides i convertir-se en l'objecte d'una investigació més sistemàtica.

Orígens socials

Que en termes generals els orígens socials dels professionals liberals fossin majoritàriament benestants és del tot coherent amb el disseny que el liberalisme moderat o conservador de mitjan segle XIX va fer del sistema educatiu, en la mesura que els estudis de batxillerat (requisit per entrar a la universitat) i els estudis universitaris, vanvan ser dissenyats per a les classes mitjanes i altes que poguessin pagar-se uns estudis (especialment els universitaris) que eren cars, llargs i implicaven desplaçar-se a les poques ciutats que disposaven de facultats universitàries, que en el cas dels gironins representava anar a Barcelona, capital del districte universitari de Catalunya i Balears, quan no a Saragossa o a Madrid. En efecte, tal com va dir ben gràficament Antonio Gil de Zárate, el principal artífex del sistema educatiu liberal, en el seu llibre *De la instrucción pública en España* (1855): «[...] tal es la doctrina que han seguido las modernas reformas. En ins-

trucción primaria, enseñanza gratuita para todo menesteroso, pero no más que para los menesterosos, y aun siendo posible en estos, el pago de una pequeñísima retribución a fin de interesarlos en asistir a la escuela. En instrucción secundaria, matrículas que estén al alcance de las fortunas medianas, pero que no liberten al gobierno de la obligación de costear la mayor parte de la enseñanza. En las carreras cuyo título habilita para una profesión, poner todos los obstáculos de dinero, tiempo, estudios, con el objeto de impedir que en ellas ingrese un número superior al que necesita la sociedad, porque de lo contrario, esta y ellos quedan a la vez perjudicados». S'haurà de convenir que aquest text resumeix de manera diàfana el model elitista de la universitat dels liberals. Es tractava d'un model del tot coherent amb el sistema polític dissenyat pel liberalisme conservador, basat en el principi del sufragi censatari masculí, que no seria derogat fins el 1890 amb la implementació del sufragi universal masculí; sufragi censatari que, el 1846, concedia drets polítics als ciutadans masculins que paguessin 400 rals de contribució directa o de 200 rals en el cas de les anomenades «capacitats», és a dir, els doctors i llicenciats, els advocats amb un any d'estudi obert, els metges, cirurgians i farmacèutics amb un any d'exercici o els arquitectes, pintors i escultors amb títols de les Acadèmies de les nobles arts. En qualsevol dels casos la universitat elitista dels liberals tenia ben poc a veure amb la universitat massificada fruit de les polítiques de l'Estat del benestar que es comença a implementar a Europa després de la Segona Guerra Mundial i que a Espanya no arribarà, recordem-ho, fins a les darreries dels anys 60 i inicis del 70 del segle passat.

En el cas de Girona, el perfil social benestant dels estudiants de l'Institut Provincial queda del tot corroborat per les recerques desplegades per Joan Olòriz. D'un total dels quatre-cents cinquanta-set alumnes del període 1859-1868, dels quals s'ha pogut esbrinar la categoria socio-professional dels pares, el resultat és que els dos grups socials més ben representats són el dels hisendats o propietaris rurals rendistes (el 38,7%) i el dels professionals liberals (23,8%), seguit pels comerciants (10,7%), artesans (6,3%), militars (5,2%), fabricants i industrials (4,1%), empleats (3,7%), mestres i professors (3,5%), jornalers fabrils (2,1%) i jornalers del camp (1,5%). Si sumem els percentatges de fills de comerciants, artesans, militars, fabricants i industrials, empleats, mestres i professors, tots plegats arriben a un 33,5% de l'alumnat; darrera d'aquestes categories podien amagar-se condicions econòmiques i socials prou heterogènies, de manera que per a petits artesans, comerciants o empleats, enviar els fills a estudiar batxillerat i a la universitat podia representar un gran esforç que valia la pena en la mesura que podia suposar una via de mobilitat social ascendent. Ens falten estudis de la composició social dels estudiants de les escoles religioses introduïdes a la ciutat, ja fossin els Maristes (d'ençà el 1887) o La Salle (d'ençà el 1906). En qualsevol dels casos la sociologia dels estudiants de l'Institut Provincial (i possiblement de les escoles religioses abans esmentades) és del tot coherent amb les característiques de la Girona de mitjan segle XIX: una capital d'una regió agrària important en què, tal com han mostrat les recerques de Rosa Congost i de Mònica Bosch, el grup dels hisendats/rendistes és el nucli més preminent d'entre les elits; però també una capital de província amb un sec-

tor de serveis prou diversificat en el qual sobresortien els professionals liberals.

Molts professionals liberals de la Girona contemporània eren fills o germans d'hisendats: és el cas del farmacèutic Francesc Veray Aliñà, que apareix al cens de professionals de sanitat de 1851 vinculat a la família hisendada procedent de Celrà; amb cronologies més avançades del segle XX trobem altres farmacèutics vinculats a famílies hisendades; és el cas de Narcís Simon de Pastors (1893-1979), de la família hisendada procedent de Tortellà, o dels Ciurana, amb propietats agràries a Riudellots de La Selva.

Pel que fa els metges, no pas pocs tenien també els seus orígens en el grup dels hisendats: és el cas, per exemple, de Pere Ordis i Llach (1913-2000), amb propietats a Crespià; d'Eduard de Ribot de Balle (1912-1991), que compaginava la seva dedicació a la medicina amb l'administració de les finques familiars a l'Empordà, la Garrotxa i la Selva; o del cirurgià Josep M. de Llobet Llavari (1910-1985), fill de Josep Llobet i de Pastors, amb propietats a la Selva. També molts fills d'hisendats van ser advocats, ja fossin hereus o fadristerns. Es considerava que els estudis de Dret, al marge de si s'exercia o no, podien ser útils per defensar els interessos familiars i de la propietat. Tal com va expressar gràficament Gaziel a les seves memòries, *Tots els camins duen a Roma*, a la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona de la primera dècada del segle XX hi anaven a raure «tots els fills de casa bona» i s'hi podia trobar «la flor i nata de la burgesia». Sobre els estudis universitaris i professionalitzadors dels fills dels hisendats gironins ens cal plantejar una sèrie d'interrogants que mereixen investigacions futures: fins a quin punt

les professions liberals van ser una sortida per als fills segons dels grans propietaris rurals, que ja no veien en l'Església empobrida després de la Revolució Liberal un destí òptim com ho havia estat durant l'Antic Règim? En els cas dels hereus dels grans patrimonis agraris que van estudiar carreres universitàries, va ser la crisi econòmica agrària de finals del segle XIX, i la consegüent davallada de rendes, que els va empènyer a professionalitzar-se a curt o a mig termini? En els casos que és reunís en una mateixa persona la doble condició de propietari i professional és evident que a la seva identitat de classe rendista (amb arrels històriques) hi sumaria la nova identitat corporativa-professional. Com coexistiren les dues ? En peu d'igualtat o predominant una sobre altra? La identitat professional diluï a la llarga la identitat de classe rendista de manera que els possibles comportaments classistes se sostindrien sobre noves bases?

A més dels professionals liberals reclutats entre els fills dels hisendats, cal destacar aquells els seus pares dels quals ja eren professionals liberals o exercien la mateixa professió dels pares o avis. En aquest sentit, a Girona es constata el mateix comportament que a d'altres ciutats europees, de manera que eren professions a l'interior de les quals hi havia considerables nivells d'auto-reclutament en la pròpia professió, fenomen que donaria lloc a veritables nissagues o dinasties familiars vinculades a determinades professions. En aquests casos es podia enviar els fills a estudiar a la universitat perquè econòmicament s'ho podien permetre, però també perquè els seus fills podien gaudir d'un capital humà, cultural i social acumulat a l'interior de la família al qual no estaven disposats a renunciar. A més, destaquem-ho, quan acabaven

els estudis universitaris, els avantatges no eren pas pocs ja que, més tard o més d'hora, heretaven la clientela i el negoci. Amb tot, no podien pas renunciar a fer una carrera meritocràtica basada en el talent i l'esforç personal, ja que es tractava de carreres competitives i prou exigents. Són diversos els metges gironins fills, nets o besnets de metges. En efecte, el llibre coordinat per Albert Reixach, *Metges, clíniques i hospitals* (2016), dedica tot un capítol a parlar de la «formació de les nissagues», on per al període de finals del segle XIX fins pràcticament l'actualitat, trobem, per exemple, les famílies mèdiques dels Ordis, García-Bragado, De Ribot, Mascaró, Banchilleria, Sambola Campistol, Dalmau, Juncà, Tarrús, Moret, Pascual, Planellas, Masià, Quintana, Muñoz, Reyner, Solà, Ribas, Riera, Roch, Sabrià, Sarquella i Tibau.

En d'altres casos trobem professionals de la sanitat que són fills de comerciants i artesans, que trobaren en els estudis universitaris una via d'ascens i de millora social. No tots els comerciants i artesans, però, eren modestos. Aquest va ser el cas de Modest Furest (1852-1932), metge homeòpata fundador del Balneari Vichy Catalán a finals del segle XIX, que era fill d'uns rics comerciants de cabotatge i de fabricació de tints. La seva casa-torre (l'actual xalet Juandó), que es feu construir per part de l'arquitecte Isidre Bosch el 1904, amb més elements historicistes que no pas modernistes, al bell mig de la ciutat, a la cruïlla del carrer del Nord amb Anselm Clavé, és un indicador de la seva més que bona posició social, tot i que va patir la prohibició de practicar l'homeopatia. Jaume Figueras (titulat el 1882 i introductor de la radiologia a la ciutat) era fill d'un comerciant que tenia una botiga de ciris; va contribuir a finançar-se els estudis fent d'ajudant

d'oftalmòleg. Josep Pascual i Prats (1854-1931), que durant els anys 1899-1923 va ser president del Col·legi Oficial de Metges de Girona, era fill d'un botiguer de llenceria i roba d'infants procedent de la Cerdanya, del poble d'Alp; Francesc Coll i Tubau (començà la carrera el 1900, fundador de la Clínica Girona i alcalde Girona per la Lliga Regionalista els anys 1914-1916, 1921-1923 i 1930-1931), era fill d'un artesà forjador amb ferreria a la Rambla; Salvador Hormeu (nascut el 1894), fill d'un botiguer de roba del carrer Nou; Laureà Dalmau (1886-1969), fill de flequers, durant la carrera treballà en una farmàcia per ajudar-se a pagar els estudis (el seu compromís amb la Segona República el portaria a l'exili, avui disposa d'un monument davant l'antic Hospital de Santa Caterina); i per posar un darrer exemple, Benet Julià (1913-2010), va ser fill d'un tècnic de banca.

Després de comprovar els diversos orígens socials dels professionals gironins es pot constatar que, tot i el predomini dels sectors benestants (especialment els fills dels hisendats i dels professionals liberals), també han existit trajectòries que han implicat un considerable esforç per assolir la titulació universitària requerida per exercir la professió. Certament, no tothom accedia a la universitat amb les mateixes condicions socials i culturals. Es podia entrar a la universitat amb orígens socials distints, amb determinats capitals culturals (o sense) i amb diferències ideològiques i polítiques. Si considerem les reflexions que ha fet el sociòleg Pierre Bourdieu sobre les institucions educatives superiors de França, es pot inferir que per als futurs professionals a la universitat començaria un procés d'homogeneïtzació cultural i de cohesió sobre la base d'una formació acadèmica que significaria l'i-

nici d'una nova identitat corporativa/professional que se sumaria a les altres preexistents, ja fossin de naturalesa social (o de classe), política-ideològica (com seria el cas de les identitats nacionals), de gènere o religiosa. Una vegada sortits de la universitat serien els col·legis professionals els espais de sociabilitat professional els que alimentarien i reforçarien les identitats professionals-corporatives, no endebades en el llenguatge que s'empra en els butlletins d'aquests col·legis professionals sovint es parla de «classe mèdica», «classe farmacèutica» i «classe veterinària», presentant-les com un tot homogeni i fent abstracció de les moltes diferències (de tot tipus) que podien subsistir en el seu interior; en aquest context, és evident, que el mot «classe» no té res a veure amb el concepte de classe social. En qualsevol dels casos, heus ací un tema rellevant sobre el qual ens falta una recerca en profunditat, a saber: ponderar la coexistència d'identitats per parts dels professionals determinant si n'hi ha alguna que resulti preeminent sobre les altres.

Les pràctiques professionals

En el període que estem tractant, els professionals liberals majoritàriament vivien d'una clientela privada. Els metges, per exemple, cobraven els seus honoraris per les seves consultes, que implicaven una diagnòsi mèdica i la prescripció d'un tractament. Però també podien cobrar els seus serveis a través d'una conducta pactada o contractada amb les famílies. Aquestes, a canvi d'una determinada quantitat de diners, que variava en funció de les famílies (les conductes del doctor Pascual i Prats, per exemple, podien arribar a 25

pessetes anuals) garantien l'assistència mèdica per a les malalties ordinàries i més generalitzades al llarg de tot l'any. Els metges cobraven la conducta tant si la família havia necessitat o no els seus serveis al llarg de l'any. Sens dubte, el sistema resultava beneficiós a les dues parts (una mena de *win-win*): per a les famílies, el sistema de conductes actuava com una assegurança previsorària davant la malaltia, i pels metges, suposava fidelitzar una clientela i assegurar-se uns ingressos anuals fixos per complementar els altres ingressos provinents dels honoraris, sempre més variables i aleatoris. Els sectors socials més vulnerables, sense capacitat d'estalvi i previsió, és evident que quedaven fora del sistema de conductes i havien de recórrer (en el cas de no disposar de cap societat de socors mutus) a la beneficència pública.

També molt professionals de la medicina combinaven l'exercici lliure de la professió amb altres activitats professionals, ja fos en mútues i societats de socors mutus o en hospitals públics o clíniques privades. A les juntes locals i provincials de sanitat (tal com preveia la llei general de sanitat de 1855) hi havia una bona representació de metges, farmacèutics i veterinaris. A cadascun d'aquests professionals (els anomenats titulars) se'ls responsabilitzava de vetllar pel control sanitari de les epidèmies (metges), de les aigües i aliments d'origen vegetal (farmacèutics) i la carn, els peixos i les epizooties (veterinaris). El veterinaris gironins tingueren, fem-ho notar, un paper destacat en la disposició oficial de 1859, que establí que el control de qualitat de les carns l'havien d'efectuar els veterinaris en els escorxadors municipals. A voltes als professionals residents a la ciutat i als subdelegats de sanitat els pertocava inspeccionar aliments procedents d'altres indrets de

la província sospitosos de no estar en bones condicions: aquest seria el cas, per exemple, del subdelegat de farmàcia Vicens Garriga, del catedràtic de química de l'Institut de Girona, Josep Llach i del farmacèutic Josep Martí, que el 1847 van haver d'emetre dictamen sobre unes mostres de farina enviades des de Roses per l'alcalde després de les denúncies rebudes sobre la mala qualitat del pa elaborat per la farina comprada a Francisco Molinas «[...] atendiendo a la exaltación de los ánimos producida por la escasez de granos, y a fin de evitar un motín»; les anàlisis van mostrar, en efecte, la mala qualitat de la farina, que, com que no disposava de cap part de gluten, havia perdut les qualitats nutritives.

Metges i farmacèutics titulars, al seu torn, havien d'assistir gratuïtament (a compte de les arques municipals) els veïns que fossin considerats com a pobres de solemnitat; qüestió que, ben sovint, representava un front obert de conflictes entre els professionals de la sanitat i les autoritats locals per qüestions quasi sempre relacionades amb la retribució d'aquests serveis. Especial rellevància tingueren els subdelegats de sanitat de medicina, farmàcia i veterinària a cadascun dels partits judicials. Sobre ells requeia el control dels títols acadèmics, la inspecció d'oficines de farmàcia, el paper d'enllaç entre els professionals i les autoritats provincials i el cobrament de les multes quan es detectaven infraccions. El càrrec no era retribuït, més enllà de les dietes que cobraven quan s'havien de desplaçar, si bé tenia un component honorífic gens menyspreable. Al càrrec s'hi accedia per antiguitat en el títol o bé per una major titulació acadèmica (els doctors tenien preferència sobre els llicenciats). A vegades les actes de la Junta Provincial de Sanitat registraven conflictes sobre aquestes qüestions.

Així, per exemple, a la sessió de la Junta Provincial de Sanitat del 28 de novembre de 1854 arribà l'expedient del que seria el primer veterinari de la ciutat format a l'Escola de Madrid, Joaquim Cassà, expedient que es va resoldre a favor seu i que havia promogut ell mateix: «[...] en solicitud de que se confiera el cargo de subdelegado de sanidad de veterinaria de este partido, puesto que el que actualmente lo egerce tiene tan solo el título de albeitar y estar así prevenido en el reglamento de 24 de julio de 1848 para las subdelegaciones del reyno».

Els professionals davant els canvis

Els professionals liberals del sector de sanitat del període 1850-1936 van veure grans canvis en les seves professions, accelerats a la darrera dècada del segle XIX. En aquest sentit no és cap casualitat que coincideixin aquest període de canvis i la creació dels nous col·legis professionals oficials amb l'obtenció de no pas poques prerrogatives per part de l'Estat de control i regulació sobre les pròpies professions, i amb la gradual entrada dins les professions de les primeres dones que havien obtingut la corresponent titulació acadèmica per exercir-les. En el camp de la medicina en el pas del segle XIX al XX, a més d'augmentar el procés de salarització dels joves metges que treballaven per a les mútues, es va consolidar el paradigma bacteriològic front el vell higienisme d'arrels hipocràtiques al mateix temps que s'avançava cap a un major grau d'especialització, si bé la medicina generalista no s'abandonaria mai del tot gràcies als metges de capçalera. En efecte, la ciutat de Girona veuria diversificar considerablement el camp de les especialitzacions mèdiques.

Quadre 3. Alguns exemples de metges especialistes a la ciutat de Girona, segle XX

Anestesiologia: Joan Varó Seguí, 1921-2008.

Cardiologia: Josep M. Pascual Figueras, 1941; Rafael Masià Martorell, 1944; Mariàngels Puigdevall Dalmau, 1952.

Cirurgia: Francesc Coll i Turbau, 1886-1936; Vidal García Bragado, 1906-1991; Josep M. Llobet Llavari, 1910-1985; Antonio Balbín, 1922; Josep M. Muñoz Arbat, 1900-1958.

Dermatologia: Lluís Quintana Tajà, titulat 1936; Lluís Fina, 1933; Teresa Estrach, 1950; Josep M. García Marquès, 1954; Joan Sambola Casanovas, 1931.

Digestologia: Francesc López Alumà, 1919; Julián Maroto, 1925; Carles López Oliu, 1954.

Ginecologia: Jacint Muñoz Arbat, 1902-1982; José Pablo García del Amo, 1908-1993; Benet Julià Figueras, 1913-2010; Carme Juncà, 1957.

Hematologia: Joan Ribas i Bonet, 1919-2011.

Neurologia: Albert Casellas Condom, 1923-2015; Joaquim Jubert Gruart, 1938.

Odontologia/Estomatologia: família Banchilleria; Pere Campistol Plana, 1955.

Oftalmologia: Bonaventura Carreras Peralta, 1855-1906; Bonaventura Carreras Duran, 1886-1971; Francesc Bordàs Salellas, 1883-1963; Joan Tarrús Bru, 1880-1972; Francesc Tarrús i Estech, 1911-1998; Francesc Tarrús i Galter, 1941; Narcís Tarrús i Galter, 1952; Joan Tibau Pagès, 1921-2008; Joan Maria Tibau Batlle, 1950; Josep

M. Tibau Batlle, 1958.

Pediatria: Pompeio Pascual i Carbó, 1897-1977; Gonçal Roch Llorens, 1897-1983; Josep Cornellà Canals, 1950-2014; Josep Campistol Vila, 1922-2009.

Psiquiatria: Ramon Sambola Casanovas, 1884-1968.

Radiologia: Jaume Figueras Torrent, 1860-1936; Joaquim Dausà Oliver, 1897-1965; Vicenç Reyner; Narcís Solà.

Tisiologia: Jordi Bosch Mollera, 1927-2002.

Traumatologia: August Moret Branyas, 1932.

Urologia: Josep M. Nolla Panadès, 1921-1982; Pere Sarquella Mateu, 1937.

Font: elaboració pròpia a partir d'Albert Reixach, 2017. Les dates que acompanyen els noms fan referència a la data de naixement i de defunció

Als especialistes hi recorrien no només els ciutadans de Girona, sinó de les seves comarques. Aquest (i el fet de disposar de l'hospital provincial i les clíniques privades) seria un important factor afegit que consolidaria Girona com a capital sanitària de la província. Algunes trajectòries de metges gironins mostren un esforç notable de formació per assolir una òptima especialització. Posem-ne alguns exemples sense ànim de ser exhaustius.

Josep Pascual i Prats realitzà una estada a París el 1875 i la seva biblioteca mostra una clara especialització en el camp de la hidrologia mèdica i en els temes relacionats amb la deontologia professional i la demografia sanitària. No és cap casualitat, per tant, que tingués un protagonisme clau en la

fundació del Sindicat de Metges de la província de Girona el 1894 i del Col·legi Oficial de Metges de la mateixa demarcació el 1897.

També és destacable la trajectòria de Bonaventura Carerras Duran, fill del primer oftalmòleg de la ciutat. Titulat a la Universitat de Barcelona el 1909, va anar a Madrid, a la Universidad Central, a cursar el doctorat sobre oftalmologia (aleshores Madrid monopolitzava els doctorats de tot Espanya), coneixements que ampliaria amb estades a París abans de tornar a la ciutat de Girona, on obriria la consulta. La seva trajectòria professional finalment culminaria amb la docència universitària, primer a la Facultat de Medicina de Cadis i a partir de 1939 com a catedràtic d'oftalmologia a la Facultat de Medicina a Madrid.

Un altre exemple de metge gironí desplaçat a Madrid per cursar el doctorat és Francesc Bordàs (1883-1963), fill d'un metge militar originari de València; es va titular a Barcelona el 1905 per cursar tot seguit el doctorat a Madrid, formà part de l'equip de l'oftalmòleg Barraquer i desenvolupà la seva carrera professional a la ciutat de Barcelona.

Pel que fa els farmacèutics del període que hem estudiat també van veure grans canvis en la seva professió, a saber: el pas de la farmàcia basada en la fórmula magistral a la de l'específic industrial, és a dir, el pas del farmacèutic elaborador artesanal de medicaments a la seva pròpia oficina de farmàcia al farmacèutic revenedor dels específics produïts industrialment després d'aïllar els principis actius de diverses substàncies d'origen vegetal, mineral o animal. Els canvis no foren immediats, sinó graduals, i no pas sense conflictes i polèmiques a l'interior del col·lectiu farmacèutic entre els de-

tractors dels canvis (diguem-ne «els apocalíptics») i els el que hi veien una oportunitat (els integrats?). Amb tot, majoritàriament, els farmacèutics gironins s'adaptaren pragmàticament als canvis, i a la seves oficines continuaven fent-se fórmules magistrals, si bé cada vegada més guanyaven espai els específics industrials fins al punt que algunes farmàcies ja s'anunciaven com a «centro de específicos», reclam publicitari que volia dir, ras i curt, que estaven al dia i era sinònim de modernitat. Amb tot, en el disseny d'algunes noves farmàcies (com és el cas de la farmàcia Masó) a començaments del segle XX els pots de farmàcia de ceràmica per contenir els mil i un ingredients per elaborar les fórmules magistrals encara ocupaven un lloc d'honor i central. Seria l'arquitecte noucentista Rafael Masó el responsable, el 1908, de tot l'interiorisme de la farmàcia del seu germà, Joan Masó, al carrer Argenteria, núm. 29. Els prestatges de ferro forjat i els pots i flascons de medicaments van ser creats pel prestigiós ceramista Antoni Serra, aleshores actiu a la ciutat d'Olot. Quan, uns anys després, aquests pots deixaren de tenir la funció per a la qual foren creats passaren a tenir una funció estrictament decorativa, abandonat el seu valor d'ús pel seu valor històric i patrimonial, signe inequívoc que mostra el gran canvi experimentat a l'interior de la professió farmacèutica durant les quatre primeres dècades del segle XX.

La publicitat a la premsa local dels medicaments fabricats industrialment, al seu torn, és un altre potent indicador d'aquest procés. Sovint s'anunciava un determinat medicament amb les seves virtuts terapèutiques per indicar tot seguit a quines farmàcies de la ciutat es podia comprar. Així, per exemple, al *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, el 25 de se-

tembre de 1900, veiem anunciats els *Milagrosos confites o inyección antivenérea y Roob antisifilítico Costanzi*, fabricats a Barcelona, anunci que indicava que es podien trobar a Girona a les farmàcies Roca (Cort Reial,4), Garriga (Argenteria, 29) Grau Romanaty (Progrés,4), Coll (Rambla Llibertat,26) i Pérez Xifre (Abeuradors, 2 i 4). A vegades els fabricants de medicaments eren determinats ordes religiosos que també empraven la premsa per a anunciar-los, no pas sense provocar les crítiques airades dels sectors anticlericals, que veien en aquestes pràctiques competència econòmica deslleial per part de l'Església regular. Així en el mateix *Diario de Gerona*, el 29 de juliol de 1900 s'anuncià la Solución de bibosfato de cal medicinal del instituto religioso de los Hermanos Maristas; es tractava d'un medicament «[...] para los niños débiles y personas delicadas» que es fabricava a la casa provincial de Mataró, i a Girona hi havia el dipòsit al Pensionado la Inmaculada del carrer Claveria 12, des d'on es distribuïa a diverses farmàcies de la ciutat, i en ocasions fins i tot en el mateix Col·legi.

Algunes farmàcies no només revenien els específics industrials sinó que creaven els seus propis laboratoris annexos on podien fabricar-ne algun, signe inequívoc d'adaptació a la industrialització creixent del sector. Aquest seria el cas de la farmàcia de Grau Romanaty, situada a l'actual carrer Nou, que creà, com s'assenyala al *Diario de Gerona* (12-XI-1899), un laboratori farmacèutic «[...] destinado a la preparación de especialidades y medicamentos garantidos por su rigurosa riqueza y exacta dosificación»; d'aquest laboratori en sortiria la Magnesia Grau Romanaty (*La Lucha*, 4-I-1900). No seria fins el 1965, recordem-ho, que una llei obligaria aquests la-

boratoris annexos a les oficines de farmàcia a establir-se com a entitats independents. La farmàcia Grau Romanaty, a més, va ser la primera de la ciutat a oferir el servei d'estar oberta tota la nit, la qual cosa implicà augmentar el nombre d'auxiliars al seu servei: «[...] satisface una necesidad y llena un vacio que se dejaba sentir en esta importante capital [...] se ha dotado a la farmacia de personal apto, inteligente e ilustrado, constantemente bajo la dircección e inspeccion facultativa de su propietario» (*Diario de Gerona*, 12-XI-1899). Era una de les farmàcies, a més, que destacava per les seves tertúlies a la rebotiga, on es parlava de teatre, pintura, literatura i de manera especial de música, amb concerts inclosos, tal com recull la tesi doctoral de Lluís Brugués sobre *La música a la ciutat de Girona 1888-1985* (1998).

La veterinària també va experimentar importants canvis durant aquest període. En efecte, els veterinaris amb formació acadèmica a començaments del segle XX havien desplaçat del tot als vells manescals formats de manera gremial per passantia; eren uns moment clau per a la professió, amb una major organització corporativa (el Col·legi Oficial de Veterinaris de Girona es creà el 1906 sota el lideratge de Joan Arderius) i amb la reivindicació d'assolir per a la professió un estatus d'estudis superiors (1923) i universitaris (a partir de 1943). A més de la funció tradicional de ferrar els cavalls i fer les ferradures, i donar atenció sanitària als cavalls i vaques, cada vegada més anaren assolint noves competències professionals en el camp de la salut pública, com és el cas del control de qualitat de les carns (a través dels escorxadors, des de 1859, com ja hem vist) i de la qualitat de la llet. Els laboratoris veterinaris eren uns nous espais per a la professió. A

Girona, com en el conjunt de Catalunya a mesura que avançava el segle XX, s'anà incrementant el consum de la llet. Molt destacable va ser la iniciativa municipal que va portar, no pas sense conflictes, a organitzar la Central Lletera Municipal, fundada el 1935, la primera d'Espanya, amb l'objectiu d'oferir llet pasteuritzada embotellada. En la seva fundació hi tindria un pes destacat el veterinari municipal Jaume Pagès Bassach (1900-1980), un exemple de veterinari originari del món rural (fill de masovers) que va trobar en l'administració pública i en la ciutat de Girona una via de desenvolupament professional: el 1926 entrà per oposició al cos de Subdelegats de Veterinària i el 1927 va ser designat Veterinari Municipal de la ciutat de Girona, i va ingressar per oposició a l'Institut Provincial d'Higiene de Girona el mateix any, on seria Cap de Secció Veterinari. El 1931 esdevingué Inspector Provincial de Sanitat Veterinària de Girona; el 1935 fundà la Central Lletera que, tal com ha mostrat la tesi doctoral d'Antoni Garcia Moreno, va néixer per intentar eradicar les males pràctiques higièniques de les vaqueries a l'interior de la ciutat i dels masos dels voltants (que hi mostraren la seva oposició), així com tota mena de fraus.

Les primeres dones professionals

Fins la segona meitat del segle passat les dones no començaren a exercir les professions sanitàries de medicina, farmàcia i veterinària a la ciutat de Girona, amb un retard considerable respecte a d'altres poblacions de Catalunya i de les comarques gironines. Les primeres metgesses titulades a la Universitat de Barcelona daten dels anys setanta i

vuitanta del segle XIX i les primeres farmacèutiques, de la primera dècada del segle XX. Però que a la Girona del darrer quart del segle XIX no existissin dones que exercien les professions sanitàries no vol pas dir que la ciutat quedés al marge del debat (i les polèmiques) que es produïren en el darrer quart del segle XIX sobre l'accés de la dona a les professions liberals. En efecte, tal com ha posat de manifest Carles Cortada en el diari gironí *La Nueva Lucha* (17 de gener de 1887) es va reproduir un article de Ramiro Avila sobre «La educación de la mujer», on es deia: «Ya que la mujer muestra tan afán por instruirse, ¿por qué no sigue otras sendas diferentes, y procura hacerlo debidamente, aprendiendo tan solo lo que más le convenga y que ella conozca que es bueno y agradable a su corazón?, ¿Por qué no se dedica al cultivo de las bellas artes, para lo cuál reconocemos en la mujer indisputable actitud, seguros como estamos de que haría notables y rápidos progresos? Más, ¿para el desempeño de una actividad científica cualquiera, como la de médico, abogado, ingeniero, etc. tiene la mujer suficiente aptitud? Desde luego podemos decir que nó. Límitese, pues, la mujer, a vivir dentro de la esfera que le trazó la Providencia y no quiera, para su desdicha, traspasar los límites asignados a su estado. Sepa, pues, que el Devocionario y el manual de Cocina son los únicos libros que debe leer siempre, y cuya importante lectura no debe tratar de olvidar nunca». Podem veure que molts sectors consideraven que la dona no podia sortir de l'«esfera» i de l'«estado» que se li assignava. Per a les dones de classe mitjana, de les elits i de la burgesia, això volia dir que els seus rols eren el de ser l'«àngel de la llar», esposa i mare. Malgrat tot, de manera

gradual i no pas sense obstacles socials i culturals de tota mena, existiren dones pioneres que entraren a la universitat, obtingueren un títol i exerciren una professió liberal. Dins de les comarques gironines cal destacar Trinitat Sais, nascuda a la Bisbal i titulada en medicina el 1903; Cecília Marín Gratacós, nascuda a Banyoles i titulada en medicina el 1927 (és la primera col·legiada a Girona) i Francesca Casaponsa i Suñol (1906- 1990) que es llicencià en 1931 amb l'especialitat de ginecologia i obstetrícia. En tots tres casos el fet de tenir mares i ties vinculades al món de la sanitat sense dubte va facilitar la superació dels obstacles abans al·ludits: Trinitat Sais i Francesca Casaponsa eren filles de llevadores i Cecília Marín era neboda d'una metgessa pionera.

Els professionals a l'interior de la ciutat: els seus espais

On s'ubicaven els despatxos i consultes dels professionals de la medicina a l'interior de la ciutat? I les oficines de farmàcia? No és, ni de bon tros, un tema menor o innocu, per raons diverses. En termes generals han tingut la tendència de concentrar-se en el centre i quan la ciutat ha crescut els professionals han tendit a buscar, diguem-ne, les noves centralitats, tot reforçant-les. Que la qüestió no és menor ho indica el fet que el professor i intendent mercantil, i fundador del Club de la Publicitat, Jaume Vicens Carrió, en el seu llibre *Organización y eficiencia profesional* (1943), dediqués unes línies a parlar de la localització òptima de les consultes dels metges dins de les ciutats o dels despatxos d'advocats. Així, s'hi pot llegir: «Para un médico la cuestión del emplazamiento es esencial. Domina hasta hoy la idea inconcreta del

“sitio céntrico” o la falsa impresión de un “local de conveniencia”. Pero la realidad nos demuestra que la elección del lugar de emplazamiento es fundamental. Empezar bien o mal tiene un valor tan grande que decide muchas veces la existencia de la profesión y, siempre, la intensidad del éxito que se alcanza en el ejercicio de la misma. [...] Facilitarles [als pacients] el camino del consultorio es una continuación del servicio que empieza con el primer saludo, se prolonga a través de una cura acertada y termina con la serie de facilidades que hacen, dentro de las circunstancias accidentales, agradable y cómoda la visita». No sempre els pacients d'un metge procedien de la ciutat mateix, sinó dels pobles rurals del voltant. En aquests casos, Jaume Vicens recomana: «El médico que tiene clientela preferentemente pueblerina hará bien en buscar su emplazamiento en el trayecto de algunas vías de comunicación (tranvía, metro, etc.) relacionadas con las estaciones de ferrocarril. El médico que tiene enfermos de cuidado que acuden a su consultorio, a pesar de la enfermedad, no puede buscarse un emplazamiento alejado, sino céntrico. Y en materia de céntrico conviene distinguir el punto concurridísimo, denso, y el punto estratégico que en un pequeño radio alcanza facilidades de comunicación de todo género» (145). Hi ha prou evidències que la centralitat de Girona a les tres primeres dècades del segle XX encara no havia traspassat el riu Onyar atenent la ubicació de les consultes mèdiques i de les clíniques.

En el cas de les oficines de farmàcia també tendien a buscar la centralitat fins al punt de preferir posar-se l'una al costat de l'altra que no pas arriscar-se a obrir una oficina de farmàcia en la zona de l'eixample encara plena de

campes i espais buits. Això explica que en l'eix format per la rambla Verdaguer, rambla de la Llibertat, Argenteria, pujada de Sant Feliu, plaça de les Castanyes i plaça del Vi, fins fa relativament poc, arribessin a concentrar-se un gran nombre de farmàcies de la ciutat: la Sagrera, la Murtra, la Folch, la Sagués, la Creu Blanca, la Plana i la Ciurana. Si durant dècades va ser així és perquè quan s'obriren no hi havia cap restricció en l'obertura de farmàcies, ni pel que fa el nombre ni al lloc de situació. No seria fins el 1940 quan es limità el número de farmàcies que es podien obrir en funció del número d'habitants i es regulà a quina distància podien estar l'una de l'altra; una regulació àmpliament demanada pels col·legis oficials de farmacèutics per tal d'assolir un major control del mercat del medicament i limitar-ne la lliure competència. Obrir una farmàcia en una zona de creixement de la ciutat era vist per amplis sectors com una decisió de risc, quan no una gran temeritat. Aquest va ser el cas del farmacèutic Narcís Simon de Pastors quan, a mitjan anys vint del segle passat, després d'obtenir el títol de farmacèutic a la Universitat de Santiago, va decidir obrir una farmàcia a la cruïlla de la carretera de Barcelona amb la d'Olot contra el parer dels seus coneguts que li deien, segons el testimoni de Salvador Sunyer en el seu llibre de memòries *A la vora del camí* (2002): «Allà vols muntar una farmàcia? Que t'has tornat boig? Si només hi ha camps! Què en farem de bales de gana!». Aquesta decisió, però, amb el temps es demostrà del tot encertada. Si era important encertar la localització de la farmàcia, també ho era ho era encertar el mobiliari i l'interiorisme. Ja hem vist la intervenció de l'arquitecte Masó en la farmàcia del seu

germà. A vegades la premsa es feia ressò de l'encert de la decoració de les farmàcies quan aquestes eren inaugurades. Aquest va ser el cas de la farmàcia de Lluís de Llobet de Pastors, inaugurada el 1905. En el diari *La Lucha* (1-X-1905) es va poder llegir: «En breve abrirá al público, en la calle Santa Clara de esta ciudad, una oficina de farmacia el joven y estudioso farmacéutico don Luis de Llobet de Pastors... ha obsequiado a sus amigos con un *lunch*. La nueva farmacia está decorada con exquisito gusto». Les farmàcies a les primeres dècades del segle XX van sumar-se, tal com diu Joaquim Nadal per a la resta de botigues de la ciutat en aquest mateix llibre, «a la moda de la renovació de botigues i aparadors» a càrrec d'arquitectes i decoradors de prestigi. De la mateixa manera que les oficines de farmàcia havien de tenir un cert decòrum també ho requerien els despatxos i les consultes del metges o els despatxos d'advocats. Sobre aquests darrers Jaume Vicens Carrió recomanava en el seu manual, ja citat, que en el despatx d'un advocat calia evitar-hi el luxe excessiu i havia de caracteritzar-se per una sòbria elegància: «La instalación excesivamente lujosa aleja a muchos clientes que temen, y a veces con razón, que aquella ostentación inútil va cargada en los honorarios, que son crecidos y perdurables. Una instalación descuidada lleva al ánimo del cliente la convicción de una derrota». Des de començaments del segle XX, el telèfon vas ser un bon aliat dels professionals liberals: «[...] el profesional tiene en el teléfono un complemento, un arma de trabajo, un conducto de percepción de encargos y un medio de extender y completar los servicios para con sus clientes».

BIBLIOGRAFIA

BANTI, A.M. «Burguesies de les ‘professions’ a l’Europa del segle XIX». A: *Recerques*, 28 (1994), p.23-41.

BLOCH, M. *La extraña derrota. Testimonio escrito en 1940*. Barcelona: Crítica, 2019 [1a ed. francesa: 1990].

BOSCH, M.; PUIGVERT, J.M. *Girona en època contemporània. Les capitalitats de la ciutat*. Girona: Ajuntament de Girona, 2016.

BOURDIEU, P.; PASSERON, J.C. *Los estudiantes y la cultura*. Madrid, Siglo XXI, 2009 [1a ed. francesa: 1964].

BOURDIEU, P. *La nobleza de Estado. Educación de elite y espíritu de cuerpo*. Madrid: Siglo XXI, 2013 [1a ed. francesa: 1989].

CARRERAS DE CARRERA, F.X. *Depuració de la conducta política i social dels metges gironins (1939-1946)*. Girona: Col·legi Oficial de Metges de Girona, 2016.

CASASSAS, J.. «La configuració del sector “intel·lectual-professional” a la Catalunya de la Restauració (a propòsit de Jaume Bofill i Matas)». A: *Recerques*, 28 (1994), p. 103-131.

CORTADA, C. «Les primeres dones gironines a l’Institut i a la Universitat». A: *Annals del Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i Comarca*, núm. 21, p. 151-164,

DAUMARD, A.. *Les bourgeois et la bourgeoisie en France*. Paris: Aubier, 1987.

GARCÍA MORENO, A. *Història de la indústria làctia a les comarques gironines: la Central Lletera Municipal de Girona i la Lactaria Española de Vidreres, entre d’altres*. Universitat de Girona, Tesi Doctoral, 2017.

GAZIEL. *Tots els camins duen a Roma: història d’un destí:*

1893-1914: memòries. Barcelona: Edicions 62, 1981.

GIL DE ZÁRATE, A. *De la Instrucción Pública en España*, vol. I. Madrid: Imprenta del Colegio de Sordo-Mudos, 1855.

JACOBSON, S. *Els advocats de Catalunya. Dret, societat i política a Barcelona, 1759-1900*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2015 [1a ed. anglesa, 2015]

JULIÀ i FIGUERAS, B. *Doctor Pascual i Prats. Primer president del Col·legi Oficial de Metges de Girona*. Girona: COMG, 2017.

KOCKA, Jürgen (dir.). *Les bourgeoisies eropéennes au XIX siècle*. París: Belin, 1997.

MARTÍNEZ QUINTANILLA, P. *La Provincia de Gerona. Datos estadísticos*. Gerona: Impenta de F. Dorca, 1865.

OLÒRIZ, J. *L'Institut de segon ensenyament a Girona, 1845-1900*. Girona: CCG, 2013.

PLA i CARGOL, J. «Farmacias gerundenses en la segunda mitad del siglo XIX». A: *Gerona. Ferias y fiestas de san Narciso 1950*. Gerona: Ayuntamiento de Gerona, 1950

PLA i DALMAU, J.M. *Pequeña historia de la medicina gerundense*. Girona: COMG, 1974.

PUIGVERT, J.M. «Els professionals de la sanitat a la Catalunya de mitjan segle XIX». A: *Barcelona. Quaderns d'Història*, 6 (2002), p. 173-188.

PUIGVERT, J.M. «De manescals a veterinaris. Notes per a una sociologia històrica de la professió veterinària a Catalunya». A: *Estudis d'Història Agrària*, 17 (2004), p. 729-750.

PUIGVERT, J. M. «Orígens geogràfics i socials dels veterinaris catalans (1847-1918)». A: DIVERSOS AUTORS. *Cent anys de veterinària a Girona. Col·legi Oficial de Veterinaris de Girona*. Girona: Col·legi Oficial de Veterinaris de Girona,

2006, p. 172-182.

PUIGVERT, J.M. «La Junta de Sanitat de la província de Girona (1834-1868) o l'ombra allargada del paradigma miasmàtic». A: *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*. Barcelona: Fundació Ernest Lluch, 2006, p. 481-488.

PUIGVERT, J.M; PUNCERNAU, C. (ed.). *Pere Alsius i Torrent (1839-1915). Un farmacèutic entre la Renaixença literària i la científica*. Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2016.

PUJULA, J. «Dels metges de capçalera als grans centres hospitalaris». A: *Revista de Girona*, 200 (2000), p. 117-130.

REIXACH, A. *Metges, clíniques i hospitals. Història de la medicina a la ciutat de Girona, amb el testimoni de 44 famílies mèdiques*. Girona: Ajuntament de Girona/Editorial Gavarres, 2016.

RUEDA, J.C. *Legislación electoral española, 1808-1977*. Barcelona: Ariel Practicum, 1988.

SIRERA, C. *Un título para las clases medias. El Instituto de bachillerato Lluís Vives de Valencia, 1859-1902*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2011.

SOLÀ, À. «Informe, crítiques i suggeriments a l'entorn de la historiografia sobre la burgesia catalana del segle XIX». A: *Afers. Fulls de recerca i pensament*, 16 (1993), p. 419-438.

SUNYER, S. *A la vora del camí*. Girona: CCG Edicions, 2002.

VICENS, J. *Organización y eficiencia profesional*. Barcelona: Editorial Labor.

VILLACORTA, F. *Profesionales i burócratas. Estado y poder corporativo en la España del siglo XX, 1890-1923*. Madrid: Siglo XXI, 1989.

Rosa Congost

**NOMÉS UN CANVI D'ETIQUETES?
L'EMERGÈNCIA DELS HISENDATS A LA
SOCIETAT GIRONINA DE L'ANTIC RÈGIM**

A finals del segle XVIII es va començar a difondre a la regió de Girona, en diverses fonts, i sembla que més aviat que a la resta de Catalunya, una paraula que fins aleshores amb prou feines havia estat utilitzada en la documentació històrica com a etiqueta social, és a dir, com a etiqueta per definir un col·lectiu de persones, un grup social, en definitiva. Em refereixo a la paraula «hisendat». No podem dir que fos una paraula nova. En el seu registre castellà, es tractava d'una paraula que ja havia estat molt utilitzada. A la Corona de Castella, per exemple, els llibres del «mayor hacendado» van acompanyar els llibres del Catastro de Ensenada, una font preciosa per a l'estudi de la societat de mitjans segle XVIII. De fet, segurament avui, podríem fer la prova entre els assistents a aquesta conferència, es tracta d'una paraula que ens sona com a paraula pròpia de temps passats, antics. Vull dir que avui dia ningú no es defineix ni davant el notari ni davant l'opinió pública, com a hisendat. Tanmateix, a mitjans del segle XIX aquesta etiqueta s'havia revelat del tot exitosa, de manera que en la documentació i en la premsa de l'època trobem molts individus definits, sovint autodefinits, així. En posaré alguns exemples: la publicació en una impremta gironina d'un petit llibre titulat «Cuatro palabras a los señores hacendados», el 1853, o alguns articles publicats a la premsa empordanesa i gironina de mitjans segle XIX. No és estrany, doncs, que els historiadors hàgim utilitzat i assumit aquesta etiqueta per descriure el grup social que la reivindicava. Així, per exemple, Montserrat Moli, en la seva tesi sobre la desamortització de Mendizábal a la província de Girona, remarca la importància dels hisendats entre els compradors de finques¹.

Explico això perquè quan jo vaig redactar la meua tesi doctoral, a finals de la dècada dels vuitanta, la consulta de la documentació, sobretot de la documentació notarial de la primera meitat del segle XIX, m'havia familiaritzat tant amb la paraula, a còpia de llegir-la, que em va semblar que no calia explicar-la². Va ser uns anys després quan vaig descobrir que, de fet, els seus orígens eren recents. La paraula havia començat a utilitzar-se a la regió de Girona a finals del segle XVIII i s'havia estès durant la primera meitat del segle XIX³. Aquesta dada és especialment interessant i serà la que permetrà organitzar la xerrada d'avui entorn de dues circumstàncies: la primera, la de trobar-nos davant un fet com és l'aparició d'una etiqueta nova en la documentació, que passa poques vegades, i que no pot deixar indiferent l'historiador social, sobretot quan el canvi no es constata només en la documentació oficial, sinó que hi ha evidències que estem assistint a un canvi en la manera d'autoidentificar-se d'un col·lectiu. Moltes vegades, en la història, les coses canvien sense que canviïn les paraules que les descriuen. Però quan el canvi social és revelat per un canvi en les paraules utilitzades, seria especialment greu, em sembla, no concedir especial atenció al fenomen. La segona circumstància fa referència al període en què es produeix el canvi assenyalat, que és justament un període de grans transformacions socials, econòmiques i polítiques, el període que la historiografia ha batejat com a «crisi de l'antic règim» i «revolució liberal». Per analitzar aquest període, els historiadors han utilitzat certament etiquetes socials per definir-ne els seus principals protagonistes. Les més utilitzades han estat la de «noblesa», per definir la classe social –o, si voleu, l'estament– que perd poder

i la de «burguesia», per definir el grup o la classe social que es troba en fase ascendent. No en va la revolució liberal també ha pogut ser anomenada revolució burgesa. On se situen els hisendats? La paraula en si mateixa, que avui ens sona arcaica, semblaria situar-los en situació descendent. Però la novetat de la seva aparició i la seva consolidació convida a situar-los en el conjunt dels grups ascendents. El que és segur és que es tracta d'un grup que veu la necessitat d'autodefinir-se i, per tant, que adquireix protagonisme, en els moments claus de la crisi de l'antic règim i la revolució liberal.

Aquestes dues circumstàncies, unides, ofereixen una excel·lent oportunitat als historiadors de la regió per respondre a una altra de les qüestions que durant anys han ocupat i preocupat el conjunt de la historiografia peninsular sobre el paper dels propietaris de la terra, de vegades classificats com a «burguesia agrària», en els canvis polítics del segle XIX. Per a alguns, l'expressió «burguesia agrària» és poc afortunada, perquè consideren que la burgesia, per definició, ha de ser urbana i lligada als interessos comercials i industrials. Donen suport a aquesta posició aquells historiadors que parteixen de la idea que els propietaris agraris van alinear-se majoritàriament amb les posicions carlines i van combatre les liberals. Per a d'altres, en canvi, la revolució liberal, pel fet que dictava un conjunt de mesures clarament lligades a la terra, forçosament havia de donar veu i protagonisme al grup dels propietaris agraris. Encara hi hauria una tercera línia d'investigació, que considera que la forma com es va fer la revolució liberal a Espanya va tenir com a efecte negatiu el fet de convertir a burgesos comercials i industrials en burgesia rendista -una expressió que ve a ser sinònima de burgesia

agrària- i per tant, en la seva opinió, en un grup social poc interessat en els canvis globals i modernitzadors del país.

La força d'aquesta darrera posició, al costat de la primera, no és negligible, i es pot comprovar quan es constata, en la visió historiogràfica dominant del país, la fortalesa de la idea que el motor del canvi es troba a les ciutats i en les activitats no agràries. En aquest sentit, el fet de donar especial protagonisme als hisendats com a elements actius en els moments de canvi social i polític de la primera meitat del segle XIX qüestiona seriosament aquesta imatge, ja que permet presentar-los com a un grup especialment interessat a liderar o a afrontar els canvis que s'estan preparant en aquella societat. Això és el que defensem que va passar en una societat com la gironina, essencialment agrària, però no per això estàtica ni immòbil, en aquesta xerrada.

1. En els orígens: el sorgiment d'una etiqueta nova per definir un dels grups socials dominants de la Catalunya de l'antic règim. L'impacte de la Guerra Gran en el camp gironí.

El 1793, quan va esclatar la Guerra Gran, és a dir la guerra contra el país veí, en plena Revolució Francesa, la paraula hisendat, com a etiqueta social, només havia aparegut esporàdicament en la documentació notarial o en alguns documents de l'època, com el *Diari de viatges* de Francisco de Zamora⁴. No era, per tant, una paraula del tot desconeguda, però potser no hagués assolit l'èxit que estem intentant interpretar sense l'impuls rebut en el context d'aquella guerra. En un escrit del 22 de maig del 1795, el tercer i darrer any del

conflicte bèl·lic, la Junta Militar de Catalunya, establerta a Girona, va reflexionar sobre els dos únics grups plebeus susceptibles de comprar Vales Reales i, per tant, contribuir a finançar la guerra, existents a Catalunya, en aquests termes:

«Dos son las Clases de Particulares que tienen dinero en especie, los Comerciantes, cuyos bienes consisten principalmente en el numerario, y los Hacendados que siguen su fortuna sin atraso; pero estos son muy pocos y los más solo tienen un reten para dos ó tres años, y algunos para los gastos de colocación de su familia, y estos se tienen por ricos en la Provincia, pero los de esta clase no emplearán voluntariamente el dinero físico en cambio de los Vales Reales, porque sienten desposeerse de él, no siendo ambiciosos del producto del quatro por ciento»⁵.

Uns mesos abans, el gener d'aquell mateix any la Junta havia fet una proposta de classificació i de taxació (en pesetes) dels veïns mascles majors de setze anys, mobilitzats per a la contesa. La Junta proposà de classificar els individus segons la seva riquesa, per tal d'exigir-los una taxa que havia d'ajudar a finançar la guerra. La classificació es faria per grups socioprofessionals i s'entenia que dins de cada grup podien haver-hi diferències considerables. La Junta de Girona, encarregada d'aplicar aquella proposta en el territori del seu corregiment, va proposar alguns canvis, la majoria dels quals, que no comentarem aquí, afectaven els grups intermedis. Respecte dels grups situats dalt de tot, la Junta proposava una certa equiparació entre els nobles i els hisendats. El motiu, aclaria, era que la principal diferència entre els dos grups, en aquest corregiment, no venia determinada per les diferències en el volum de la renda anual percebuda. La renda

mínima anual que se'ls suposava, en ambdós casos, era la mateixa: mil lliures. Es proposava que, en aquella ocasió, per cada miler de lliures, els hisendats paguessin quatre pessetes i els nobles una mica més, cinc pessetes. La dada és prou significativa, si tenim en compte que a la societat de l'Antic Règim la regla més aviat havia estat la contrària, ja que els nobles estaven exempts del pagament d'alguns impostos.

En el llistat de veïns resultant hi van aparèixer molts pocs nobles, només vuitanta-set i, en canvi, un nombre considerable d'hisendats, mil tres-cents seixanta-un. No tots els que van ser classificats amb aquesta etiqueta van ser considerats rics, perquè alguns van pagar taxes baixes, però sí que podem dir que els hisendats van representar la gran majoria d'entre els tres-cents un individus del Partit de Girona cridats a satisfer un mínim de quatre pessetes, entre els quals només vint responien a l'etiqueta de comerciants. Cal dir que la llista de 1795 no cobria la major part del territori de l'actual comarca de l'Alt Empordà, que en aquells moments estava ocupada pels francesos.

Les dades de 1795 van servir per confeccionar una nova llista, el 1800, la dels anomenats «pudientes» del partit de Girona. En aquesta ocasió, es tractava de la iniciativa d'una comissió, formada per membres de l'elit gironina, anomenada Junta de Descuento de Vales Reales⁶. S'havia creat per aplicar la Reial Cèdula de 1799, decretada amb l'objectiu de solucionar els greus problemes de la hisenda espanyola causats per la devaluació dels «vales reales», uns títols de deute públic. El que ens interessa d'aquesta comissió és la voluntat d'establir un llistat dels individus més ben situats des del punt de vista socioeconòmic, i, per tant, susceptibles de ser

considerats «elits» del corregiment de Girona, tenint en compte tant el seu nivell de riquesa com el seu nivell d'ingressos anuals. De fet, la llista és la reacció contra la manera habitual de fer repercutir aquell tipus de col·lectes administratives, que consistia a valorar sobretot el cadastre i no tant la renda. Aquesta és la decisió que van prendre els comissionats després d'algunes deliberacions:

«Acordaron que se regulase por Pudiente para pagar el Catastro con arreglo a la referida Real orden al que en renta, industria, ó comercio reúna diez mil reales catalanes, y que así se prevenga en los Pueblos que acuden a preguntarlo entregándoles las listas de los que están considerados en esta clase por las noticias que se tienen quedando encargados dos vocales de la Junta que turnarán por Semanas para formar dichas listas y prevenir a los Pueblos que cobren desde luego bajo el apremio que se les tiene cominado».

Havia canviat la moneda de compte, però els deu mil rals equivalien, més o menys, a les mil lliures de 1795. Per ser exactes, a 938,9 lliures. La llista de «pudientes» del partit de Girona de 1800 està composta per quatre-cents sis individus, o caps de família, que declaraven més de deu mil rals de renda anual. En aquesta llista no hi figura la referència socioprofessional, però gràcies a la de 1795 podem analitzar els seus membres des d'aquest punt de vista. El domini dels hisendats torna a ser notable. Eren vuitanta-un nobles, cent vuitanta-dos hisendats, quaranta-cinc advocats o notaris, trenta-sis comerciants o negociants i seixanta-dos d'altres oficis o d'ofici desconegut.

De l'anàlisi detallada d'aquesta llista, torna a quedar clar que els hisendats dominaven entre els rics del corregiment i

també que constituïen més un fenomen de la regió que de la ciutat. A la regió, sense comptar la ciutat, hi havia un total de tres-cents «puidentes», dels quals cinquanta-quatre eren nobles i cent seixanta-sis hisendats; és a dir, els nobles i hisendats representaven prop d'un 75%. El percentatge era força més baix, un 40%, a la ciutat de Girona, però aquí el percentatge de professionals del dret, prop d'un 25%, enfront de només un 8% de comerciants, també tradueix la força de la riquesa i dels negocis lligats a la terra a la capital gironina.

Però l'impacte de l'etiqueta en el món urbà és indiscutible. Entre les dues dates, la presència de la paraula hisendat en les proclames i les llistes confeccionades durant la Guerra Gran havia comportat, entre altres coses, la seva aparició com a etiqueta socioprofessional en els llibres del Cadastre de la ciutat de Girona el 1796. Coneixem així l'origen professional dels tretze casos de la primera generació d'hisendats de la ciutat de Girona que tenim documentada. En els anys anteriors els mateixos individus havien aparegut, en els mateixos llibres, classificats com a comerciants, adroguers, farmacèutics i botiguers, en dues ocasions per a cada un d'aquests oficis, i com a flequer, serrador i argenter, en una ocasió. Tant aquesta classificació com les dues llistes de 1795 i 1800 responien a iniciatives de l'administració pública. És interessant constatar, tanmateix, que els personatges encarregats de confeccionar les llistes no eren funcionaris de l'Estat, sinó representants de la societat gironina, entre els quals jugaven un paper important els membres del col·lectiu que abans trobem definits com a pagesos i aquells anys havien passat a definir-se com a hisendats. És possible, doncs, que s'haguessin sentit còmodes o fins i tot que haguessin propo-

sat ells mateixos la nova etiqueta. Aquest punt és important, perquè els historiadors sabem que les etiquetes socials tenen un significat diferent si provenen de fonts oficials i administratives o si responen a la manera com s'autodefineixen les persones afectades. De fet, segurament no estariem parlant de l'èxit de l'etiqueta «hisendat», si no l'haguéssim seguit i comprovat, també, en la documentació notarial.

Tot i que s'han pogut trobar alguns casos esporàdics d'utilització de l'etiqueta en documents notariais anteriors, és també a partir de 1796, és a dir, just després de la Guerra Gran, que l'etiqueta inicia un procés lent però imparabile de difusió a les notaries del corregiment⁷. Els elements que permeten defensar que, en aquest cas, es tractava d'un procés d'autodefinició els trobem en els primers casos detectats. No va ser un sol notari, sinó diferents notaris, de diferents pobles i viles del corregiment de Girona, els que aquell mateix any van certificar que algunes de les persones contractants eren «hisendats». L'etiqueta en un primer moment no tenia una ortografia clara, el que també constitueix una prova de la seva novetat, i s'aniria estenent posteriorment com una gota d'oli, essent i cada vegada serien més nombrosos els que l'adoptarien.

L'estudi detallat dels cent primers individus que, a partir de 1796 apareixen com a hisendats en escriptures notariais permet comprovar que en la seva gran majoria, es tractava de persones que fins aquell moment s'havien definit, sovint davant del mateix notari, com a pagesos. Segurament es tractava de falsos pagesos, en el sentit que devia fer temps que no treballaven les seves terres, però durant anys, potser generacions, havien assumit la condició de pagesos sense massa problemes. Sembla evident, doncs, que la nova etiqueta re-

vela una presa de consciència de la posició superior que ocupaven en la societat respecte d'altres grups i, especialment, respecte del conjunt de la pagesia. A la llarga, membres de professions liberals, especialment del món del dret, i fins i tot nobles, també assumirien l'etiqueta. De fet, en els llibres de cadastre de la ciutat de Girona, les persones que fins al 1840 havien aparegut classificades com a «caballeros» i «gaudentes», i com a tals es trobaven exempts de pagar cadastre personal, van passar a ser classificades majoritàriament com a «hacendados» a partir del 1841. Cal dir que fins a aquella data, els llibres del cadastre havien agrupat els individus segons les «classes» a les quals pertanyien; a partir del 1841, els llibres canvien de format, i els noms dels caps de família apareixen llistats per carrers, posant darrera cada nom una professió. Els antics «caballeros» van passar a ser considerats hisendats, amb l'excepció de dos títols que es van mantenir, els del baró de Foixà i del marquès de la Torre. Això responia a la supressió, el 1840, de l'estatut de noblesa. Però una vegada més veiem que la societat s'havia avançat als canvis legals. I el fet de disposar d'una paraula nova va facilitar les coses. El que és segur és que la paraula no l'havien impulsat els membres de la noblesa que, en un primer moment, fins i tot l'havien rebutjada. Em refereixo al fet que, durant la Guerra Gran, alguns nobles s'havien negat a compartir amb els hisendats, per la seva condició de plebeus, la defensa de les portes de Girona.

Cal dir, en aquest punt, que també és prou significatiu que en el llibre de registres de títols de noblesa que es troba a l'Arxiu de la Ciutat, que durant la primera meitat del segle XVIII encara havia recollit diverses peticions de pagesos rics per ser

enregistrats com a ciutadans honrats de Barcelona, després d'una època d'absència de notícies, hi aparegui, el 1803, la petició d'un individu, que fins aleshores s'havia definit davant els notaris com a pagès, per obtenir el títol d'hisendat.

2. Els hisendats en l'estudi dels dots més elevats de la regió de Girona (1768-1862).

Els hisendats que apareixen en la documentació notarial porten a terme activitats molt diverses, moltes d'elles relacionades amb les seves finques. Compren i venen terres, cedeixen terres en emfiteusi, arrenden masos, hipotequen terres, etc. Totes aquestes escriptures ens han ajudat a establir un perfil de la figura de l'hisendat al qual farem referència en la darrera part d'aquesta intervenció. Però abans ens entretindrem una mica en l'escriptura notarial que ens permet seguir les aliances matrimonials dels grups situats en la franja superior dels dots, entre els quals destacaren, com és d'esperar, els hisendats. Ja he dit abans que en el moment de redacció de la meva tesi doctoral, no havia prestat atenció a l'emergència de la nova etiqueta, però també que els hisendats s'hi havien fet presents. En aquell estudi vaig reparar en la importància dels dots femenins, com a signe dels nivells de riquesa dels grups socials i, per tant, com a via per caracteritzar els més rics d'una regió. Per això, vaig dedicar unes pàgines de la meva tesi a l'anàlisi i a l'estudi dels dots superiors a mil lliures. Els dos apartats que les incloïen, «Els dots, un signe de classe» i «L'evolució de les llegítimes», es trobaven inserits en el capítol «Els signes d'identificació» de la tercera part de la tesi, que portava per títol «Manifestació i força de la

classe propietària»⁸. En el primer apartat que he mencionat, que en seguia un altre on s'havien analitzat llistes dels majors contribuents, remarcava que les aliances matrimonials dels hisendats gironins, en trobar-se especialment dispersos en l'espai, difícilment es podien donar en una àrea geogràfica reduïda. De fet, era per això que Narcís Fages de Romà, després de recomanar als hisendats de la ciutat que residissin al camp, prop de la casa pairal, els tres mesos d'estiu, aconsellava als hisendats del camp que residissin a la ciutat als mesos «crusos» perquè així podrien facilitar les «aliances matrimonials» adequades. Pel que fa a l'evolució de les lligítimes, assimilades als dots, com a signe de l'evolució socioeconòmica de les famílies, em basava en les dades proporcionades per un hisendat de Girona, Miquel Heras de Puig, en un llibre publicat el 1852, que després l'Associació d'Història Rural va reeditar⁹. El llistat dels dots aportats per les filles de la família Heras permetia veure una evolució positiva des de la primera notícia, el 1417, on el dot havia consistit en seixanta-cinc lliures, fins a la darrera dada proporcionada, el 1845, en què el dot era de dues mil tres-centes lliures. La família Heras de Puig havia superat el llindar de les mil lliures el 1749; el 1735 el dot de la família havia estat situat en set-centes lliures. La cronologia és rellevant, perquè el 1749 encara no s'havia produït la pujada del preu del blat de la segona meitat del segle XVIII; per tant, el pas de set-centes a mil lliures semblava reflectir, bàsicament, una millora en el nivell de vida de la família.

En aquella ocasió, vaig defensar que els dots de més de mil lliures podien ajudar a definir el marc geogràfic més adequat per descriure una regió, en tant que permetia veure el

territori on operava i actuava la seva classe dominant. Arribava a la conclusió que la major part dels contribuents de més de sis-cents rals de 1836 casaven les filles amb dots superiors a mil lliures. La xifra de mil lliures semblava vàlida a tots els efectes. Així, vint anys després del darrer any del període estudiat, el 1882, en un congrés de juristes, Joaquim Cadafalch semblava considerar encara útil aquest llinar: «[...] no extrañará que, a juicio de la honrada gente del campo, se haya creído importante la dote de mil a cuatro mil libras»¹⁰. Per tenir una idea del que podia representar aquesta quantitat a finals del segle XVIII pot ser oportú recordar, tal com acabem de veure en les llistes confeccionades el 1795 i el 1800, que en el moment de redactar aquell treball encara no coneixia, que aquestes llistes situaven el nivell de les classes riques en la renda anual de mil lliures. Dotar una filla amb un dot d'aquesta quantitat volia dir una certa capacitat d'estalvi dels pares de les núvies i un ajut considerable per a l'inici de la nova família, que solien rebre nuvis que, en termes generals, atès l'alt nivell d'endogàmia social d'aquella època, es trobaven en condicions de garantir una renda anual no inferior a aquella quantitat.

En aquell treball, que vaig realitzar fa trenta anys, vaig analitzar les dades de tots els dots que havien superat les mil lliures en els capítols matrimonials enregistrats en els oficis d'hipoteques de la regió de Girona entre 1768 i 1862. Les dades recollides em van permetre seguir l'evolució dels dots d'un total de tres-cents dinou famílies inicialment riques; d'aquestes, només en quaranta-cinc casos vaig detectar, en el període considerat, una disminució del valor dels dots. Les altres dues-cents setanta-quatre famílies havien experimen-

tat un augment considerable: en cent cinquanta-un casos s'havien doblat els valors; en setanta-nou s'havien triplicat i en quaranta-dos s'havien quadruplicat.

Unes dècades després, la represa d'aquelles dades m'ha permès corroborar la importància de la terra per a aquells que sens dubte constituïen l'elit de la regió. És clar que la validesa de l'exercici depèn, d'una banda, de si l'hàbit d'estendre capítols matrimonials s'havia escampat en tots els grups socials benestants i de l'altra, de la lectura que fem de les etiquetes que apareixen en la documentació. Sobre el primer punt, nombroses evidències permeten donar una resposta afirmativa. Per tant, centrarem el nostre comentari en l'anàlisi de les etiquetes –dels nuvis i dels pares de les núvies– que denoten un estatus rendista dels seus detentors. Eren aquestes: «nobles», «pagesos» i «hisendats», i encara hi hem d'afegir la de «propietaris», que és una nova nomenclatura que apareix a les dècades centrals del segle XIX.

En primer lloc, hem de dir que les diferències segons si observem els oficis dels pares de les núvies o dels nuvis són significatives. Aparentment, l'estudi dels oficis dels pares de les núvies és el que ens permet identificar quins són els oficis, professió o status socials més ben situats en el conjunt de la societat. Eren ells qui dotaven les filles amb dots elevats. Ara bé, els estudis sobre els capítols matrimonials mostren que els germans hereus d'una família, quan actuaven com a nuvis, rebien quantitats força més elevades que els dots que rebien les seves germanes en el moment de formalitzar els seus capítols¹¹. Per entendre'ns, l'entrada de dues mil lliures en concepte de dot a casa de l'hereu podia ajudar a pagar dos dots de mil lliures de dues germanes cabaleres. En la com-

posició dels nuvis hereus que rebien dots de mil lliures podien haver-hi fàcilment membres de famílies que dotaven les seves filles amb una quantitat inferior. No és estrany, doncs, que el percentatge d'efectius que no són ni membres de la petita noblesa ni membres de grups relacionats amb la terra sigui gairebé sempre, però sobretot a partir de finals del segle XVIII, major en el cas dels nuvis que en el cas dels pares de les núvies. Es tractaria de famílies prou ben situades com per ser receptores de dots de mil lliures però no prou per figurar entre les famílies capaces de proporcionar aquesta quantitat a les seves filles, que eren dotades amb quantitats inferiors.

L'estudi permet resseguir l'aparició de l'etiqueta «hisendat» d'una manera complementària a com ho havíem fet abans. En la documentació històrica de la regió de Girona l'etiqueta «pagès» havia servit durant segles per diferenciar els propietaris del domini útil d'algun o alguns masos del que podríem considerar la «petita pagesia» i «camperolat», que rebien el nom de «treballador». Entre els pagesos, però, podien haver-hi tant propietaris de masos com masovers. Evidentment, els dots més elevats corresponien a propietaris de diversos masos i alguns inventaris *post mortem* confirmen que es tractava de pagesos que devien haver deixat de treballar la terra. Si només haguéssim mirat els percentatges de nuvis i de pares de núvies que apareixen com a «pagesos», podríem haver tingut la impressió d'assistir a una disminució del nombre d'individus d'aquest grup social. Però seria un error, ara que sabem que molts dels pagesos rics havien passat a autoanomenar-se, en els documents notariais, al llarg del període considerat, hisendats. La disminució del percentatge dels nuvis classificats com a oficis no relacionats amb

la terra també podria ser enganyós en el mateix sentit. Com hem dit, l'estudi de l'origen i l'evolució de la paraula hisendat en la documentació notarial permet comprovar que amb el temps l'etiqueta va ser adoptada per membres de professions liberals, comerciants i fins i tot petita noblesa. A partir de la dècada dels anys trenta del segle XIX, l'etiqueta de «propietari» també jugaria un paper semblant, en el sentit que aplegava membres procedents d'activitats diverses, si bé els dots d'aquestes famílies acostumarien a ser més baixes.

Abans hem dit que els discursos historiogràfics tradicionals havien vist el període que estem estudiant com un període de decadència de la noblesa. Semblaria corroborar aquesta idea el declivi en termes percentuals (i també, de fet, en termes absoluts) del membres de la petita noblesa entre els dots superiors. Hem de dir que sota aquest epígraf hem agrupat títols molt diferents: cavallers, ciutadans honrats de Barcelona, ciutadans honrats de Girona, cognoms amb «de», dons, familiars del sant ofici de la inquisició, nobles o privilegiats militars. La majoria d'aquests títols havien estat sol·licitats i adoptats per famílies d'origen pagès. Al llarg del període, la mediana dels dots donats i rebuts pels membres d'aquest grup es manté força similar, entorn de les quatre mil lliures al grup dels hisendats. En tractar-se d'un grup del qual sabem que pràcticament totes les seves filles figuren en el nostre llistat, perquè és difícil imaginar una filla noble dotada amb una suma inferior a les mil lliures, val la pena entretenir-nos a veure les seves aliances matrimonials.

És interessant comprovar, en primer lloc, que el nombre de núvies provinents de la petita noblesa és força més elevat que el nombre de nuvis –majoritàriament hereus– que dispo-

saven d'aquests títols. Per aquesta raó, en principi, i fins i tot sense moure'ns de la regió, aquests no haurien hagut de tenir massa problemes per emparentar amb filles del mateix estament. Tanmateix, els nuvis membres del que hem anomenat «petita noblesa» només es casen majoritàriament amb filles d'aquest grup social en els dos primers decennis del període, fins al 1788. En aquests mateixos decennis i els següents, durant el període en què l'etiqueta «hisendat» encara no s'havia estès, alguns nobles titulats no van tenir cap problema a casar-se amb filles de pagesos, encara que no els acompanyés cap títol, però allà on es veu més clarament la complicitat entre els dos grups socials és en l'elevat nombre de filles de la petita noblesa casades amb nuvis pagesos, la majoria d'ells hereus. Molts d'aquests nuvis, durant el període, van passar a dir-se «hisendats».

Els hisendats constitueixen l'altre grup, juntament amb la noblesa, que les nostres llistes permeten analitzar íntegrament, ja que l'etiqueta semblava haver nascut per designar els membres de la classe propietària -fossin quins fossin els seus orígens- que dotaven les filles amb dots superiors a les mil lliures. Cal pensar, doncs, que no hi havia filles d'hisendats dotades amb menys de mil lliures. Eren els únics, també, que podien competir en el mercat matrimonial de la petita noblesa, pel que fa a les quantitats dels dots, ja que la mediana dels dos grups era de quatre mil lliures. Era diferent el cas dels propietaris, la nova etiqueta que s'expandiria força més tard que la dels hisendats, a les dècades centrals del segle XIX, i que solia servir per designar famílies amb dots més reduïts, dels quals només hem considerats els que superaven les mil lliures.

El que m'interessa remarcar és que hauria estat un error estudiar l'evolució dels dots de la pagesia benestant només a partir de l'evolució dels dots que apareixien sota cada etiqueta social, tant dels nuvis com dels pares de les núvies, sense tenir en compte l'aparició de les noves etiquetes. L'alt nombre d'hisendats a mitjans segle XIX entre els dots elevats de la regió no és contradictori amb la davallada experimentada, en termes quantitativs, pels dots d'aquells que van continuar identificant-se com a pagesos en la documentació ni amb la davallada, en nombre d'efectius, de la petita noblesa, ni tampoc amb una suposada estabilitat dels grups no agraris, que potser no va ser tal. El que és segur en tots els casos, és que l'èxit de la paraula hisendat reflecteix sobretot la importància de les rendes de la terra en aquella societat. Aquesta evidència, si bé ens podria arribar a fer dubtar de trobar-nos davant d'un canvi social rellevant; si el que busquem són proves d'un canvi radical de les fonts de riquesa d'una societat, és la que ens porta a dedicar la darrera part de l'exposició a reflexionar sobre els hisendats en terme de classe social dominant, cosa que vol dir preguntar-nos sobre la seva manera d'obtenir la renda que els permetia definir-se com a classe rendista o, el que ve a ser el mateix, sobre la manera de relacionar-se amb els grups que treballaven la terra, i també sobre la seva capacitat d'influir en la construcció d'un discurs històric esbiaixat.

3. La classe dels hisendats revisitada.

Com he dit el principi d'aquesta xerrada, en el moment de redactar la tesi jo no havia remarcat la novetat de l'aparició de l'etiqueta hisendat, però sí que havia donat impor-

tància a la classe propietària. De manera que el 1991, en un dossier que la *Revista de Girona* va dedicar als pagesos gironins, vaig titular el meu article «La “classe” dels hisendats». L'article s'iniciava amb aquesta pregunta: «Podem parlar d'una “classe” dels hisendats?» Partia del fet que el concepte de classe era un concepte debatut i polèmic. El seu ús depenia, deia, de si enteníem les classes simplement com a grups o estrats de la societat, o si definíem les classes a partir de les relacions d'interdependència establertes històricament entre diferents grups socials. Considerava excessiu introduir aquest debat en aquell article, però partia d'una evidència: en el camp gironí dels segles XVIII i XIX hi havia unes famílies que vivien de la renda proporcionada per unes altres que treballaven la terra. Tanmateix, constatava, aquestes relacions de classe no podien ser considerades especialment innovadores. El fet que uns homes -o unes famílies- visquessin del treball d'uns altres -amb la terra com a element intermediari- era un fenomen antiqüíssim i universal. Però era precisament aquest fet el que ens obligaria a fixar-nos més detalladament en les característiques de les relacions de classe en cada context.

La historiografia havia tendit a considerar que aquestes relacions de classe, definides pels drets de propietat, havien canviat amb la revolució liberal, amb un conjunt de lleis entorn de la terra, que haurien consolidat, entre altres coses, el domini útil de la pagesia respecte del domini directe dels nobles i l'Església. Però l'assumpció, per part d'un grup de pagesos, d'una etiqueta social que els ubica en una categoria superior com la d'«hisendats» durant els anys finals de l'Antic Règim, i el fet que els trobem pagant

els dots més elevats de la societat gironina, deixa entendre que durant l'Antic Règim s'havien produït canvis prou significatius en la societat gironina. Per estudiar aquests canvis, és necessari combatre alguns tòpics de la memòria col·lectiva, aquells que s'aixopluguen sota el paraigües del pairalisme, creats pels mateixos hisendats. Podem assenyalar-ne dos: el tòpic d'una classe «pagesa» força homogènia, i el tòpic d'uns contractes agraris, l'emfiteusi i la masoveria, que haurien funcionat com a instruments de benestar social i de mobilitat social. El primer ha estat possible gràcies a la trajectòria històrica comuna de bona part dels membres del col·lectiu d'hisendats. Aquesta trajectòria hauria fet possible que molts hisendats del segle XIX, tot i formar part de les classes dominants, poguessin proclamar-se descendents, no dels senyors feudals del segle XIV, sinó dels remences, és a dir, d'aquells que a la Baixa Edat Mitjana havien sofert l'opressió dels senyors feudals. No s'ho inventaven. Podien demostrar-ho amb la documentació que zelosament havien guardat generació rere generació. D'aquesta manera van poder al·legar, en moments de conflictivitat, que la seva propietat de la terra tenia uns orígens legítims, en la mesura que aquells títols provaven que era fruit del treball i no de la violència. Però, de fet, amb aquests arguments i amb la seva reacció davant dels projectes de reforma agrària durant la Segona República, els propietaris catalans no van fer sinó evidenciar que, independentment de la trajectòria històrica seguida, les relacions de propietat eren relacions de classe. I justament això és el que intenta amagar el segon tòpic, en posar de relleu la bondat dels contractes de masoveria i dels establiments

emfitèutics del país. Per contrastar aquesta visió idealitzada del camp català amb la realitat històrica, el primer pas és l'anàlisi de les clàusules dels contractes signats davant notari. Aquesta anàlisi, que vaig portar a terme en el curs de la meua tesi doctoral, revela unes clàusules -i per tant unes pràctiques- comunes en el conjunt de la regió en aquests dos tipus de contracte i, el que resulta tant o més interessant, una evolució comuna.

He volgut recordar aquell article del 1991 per reflexionar avui, gairebé trenta anys després, aquí, sobre fins a quin punt el «descobriments» posterior de l'emergència de l'etiqueta dels hisendats podia fer trontollar algunes de les coses que allà deia sobre la classe propietària. I he d'admetre que no gaire. Però sí que voldria posar l'atenció en el fet que el dinamisme social que reflectia el canvi en l'etiqueta dominant va reforçar en mi la necessitat d'explorar amb més detall el conjunt de la societat gironina. És el que hem fet, amb membres del meu grup de recerca, en els darrers anys. Afortunadament, les mateixes fonts que havíem utilitzat en les nostres primeres recerques permetien avançar en aquest terreny i alguns dels resultats obtinguts darrerament han estat força espectaculars. Només esmentaré aquells que tenen relació amb aspectes que han anat sorgint al llarg de l'exposició, i seguint el mateix ordre: en relació amb els canvis apareguts en la forma d'etiquetar els grups socials, en primer lloc, en relació amb els dots com a signes de classe, en segon lloc, i en relació amb els contractes de masoveria i d'establiments emfitèutics signats pels hisendats, en darrer lloc. En els tres casos, els resultats obtinguts en les darreres dècades, al mateix temps que

reafirmen el paper dels hisendats com a classe dominant, que és el tema d'avui, plantegen la necessitat d'estudiar aquest grup d'una manera relacional, per tal de donar-los el protagonisme que mereixin, en el curs dels esdeveniments, als grups socials que suposadament es trobaven sota la seva dominació.

En relació amb el primer punt, vull assenyalar el canvi d'etiquetes que es va produir, paral·lelament al que acabem d'observar, en el si dels treballadors, és a dir, del grup aparentment més humil de la població. Una part important dels membres d'aquest grup, suposadament els més rics, i els que eren capaços de dotar més bé les seves filles, van passar a autodefinir-se, davant els notaris, com a «menestrals»¹². Si bé el terme també va aparèixer en els llistats elaborats el 1795, hem de dir que en aquest cas el canvi ja havia començar a fer-se present, en la documentació notarial, des de la dècada dels anys setanta del segle XVIII. Respecte de l'evolució dels dots, hem de dir que l'observació del moviment del conjunt dels dots, i no només de les franges més elevades dels dots, permet veure que els dots dels grups dels treballadors van augmentar més que els dots de la resta de la societat¹³. Aquest fet té el interès perquè, en el mercat matrimonial, l'augment dels dots de les famílies més benestants, podia ser degut més a la pressió exercida des de baix per les famílies humils i mitjanes que a les necessitats i estratègies del grup situat a les capes superiors. Per últim, el nostre grup de recerca també ha trobat evidències, a partir de l'estudi de l'evolució de les característiques i de les clàusules dels contractes d'establiment emfitèutic i dels contractes de masoveria signats pels

hisendats, de processos de negociació des de baix, és a dir, de processos en què la iniciativa hauria correspost als grups subordinats¹⁴. Podríem admetre així aquella part del postulat pairalista que posa de relleu el caràcter positiu d'alguns contractes agraris, i al mateix temps en capgira la interpretació que atorga tot el mèrit als propietaris. Fixem-nos que les tres característiques que hem esmentat (aparició de l'etiqueta de «menestral», augment dels dots dels treballadors, i negociacions dels contractes des de baix) denoten totes un mateix fenomen, que és el d'un cert apoderament i capacitat d'iniciativa de membres dels grups més humils, que altres fonts, com els inventaris *post mortem*, també semblen corroborar i que obliguen a reinterpretar les accions i les actituds dels altres grups¹⁵.

4. Conclusió: el triomf d'una elit de caràcter regional.

Per acabar aquesta exposició sobre els hisendats gironins, i a manera de resum, voldria posar de relleu dues coses: la primera, que la paraula «hisendat», tot i semblar una paraula vella, és una etiqueta que revela la necessitat d'identificar-se d'una nova manera davant el conjunt de la societat, i això és rellevant en un moment de canvi com és el de l'etapa final de l'Antic Règim. La segona, que és una paraula que sorgeix primer al camp que a la ciutat, fet que revela que el camp gironí era molt més dinàmic del que podria semblar. A Barcelona, per exemple, la paraula hisendat no sembla adquirir força fins després del Trienni Liberal. Ambdues evidències presenten interès des del punt de vista historiogràfic que afecten la història de Girona i la

de Catalunya en particular, i que poden estendre's a una reflexió de caràcter més general, que també voldria compartir amb vosaltres.

Des del punt de vista estrictament gironí, ens adverteixen de la necessitat d'integrar la història de la ciutat de Girona i, sobretot, de les seves elits, en relació amb el conjunt del territori de la regió de Girona, d'on extreien les rendes una part important d'aquestes elits. Des del punt de vista de la història de Catalunya ens mostren una certa contraposició Barcelona-Girona que va més enllà de la contraposició camp-ciutat. Des d'un punt de vista més general, el que resulta més rellevant és el dinamisme d'una societat d'Antic Règim i la necessitat d'aprofundir en l'anàlisi d'aquest dinamisme prenent en consideració el conjunt de la societat en el si de la qual actuava l'elit analitzada. En el cas de Catalunya, això condueix a reexaminar les idees esteses per la ideologia del pairalisme i a denunciar la manera com havien estat interpretats els processos històrics en què s'havien basat. El que estem dient és que el triomf indiscutible dels hisendats com a classe dominant no els fa pas menys sospitosos, més aviat al contrari, d'haver-se atribuïts uns mèrits que l'estudi del conjunt de la societat convida, com a mínim, a sotmetre a discussió.

BIBLIOGRAFIA

CADAFALCH, J. «Sobre el congreso catalán de juriscónsultos». A: *Revista del Institut Catalán de San Isidro*, juny del 1883, p.139.

CONGOST, R. «De pagesos a hisendats: Reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials dominants. La regió de Girona (1780-1840)». A: *Recerques: història, economia, cultura*, 35 (1997), p. 51-72.

Els propietaris i els altres. Vic: Eumo, 1990.

«Guerra, Pàtria i Estadística: el despertar polític dels hisendats (1795-1800)». A: *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. 42, 2001, p. 379-395.

«Més enllà de les etiquetes. Reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials humils. La regió de Girona (1770-1850)». A: *Recerques*, 68, 2014, p.165-191.

Notes de Societat. La Selva, 1768-1862. Santa Coloma de Farners: Consell Comarcal de La Selva, 1992.

CONGOST, R.; ROS, R.; MORENO, B.[ed.]. «Els inventaris de la gent humil: els treballadors de la regió de Girona al segle XVIII». *Els inventaris postmortem. Una font per a la història econòmica i social*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, CRHR/AHR, 2018.

CONGOST, R.; SAGUER, E. «De contractes de rabassa morta a emfiteusis perpètuas: una negociació des de baix? La regió de Girona, 1700-1900». A: *De la vinya a la fassina. Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015.

HERAS, M.; BOSCH, M.; FERRER, L. *Biografia o explicació del arbre genealògic de la descendència de Casa Heras de*

Adri (1350-1850). Girona: Biblioteca d'Història Rural, CRHR/AHR, 2001.

MOLI, M. *La desamortización en la provincia de Gerona, 1835-1854*. Tesi doctoral inèdita. Universitat Autònoma de Barcelona, 1975.

OSSORIO, A. *Historia del pensamiento político catalán durante la guerra de España contra la República Francesa (1793-1795)*. Barcelona: Grijalbo, 1977.

ROS, R. [ed.]. *Els capítols matrimonials. Una font per a la història social*. Girona: Biblioteca d'Història Rural, CRHR/AHR, 2010.

ZAMORA, F. de; BOIXAREU, R. *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona: Curial, 1973.

NOTES

- 1 Moli, Montserrat, *La desamortización en la provincia de Girona (1835-1854)*, Tesi doctoral, UAB, 1975.
- 2 Congost, Rosa, *Els propietaris i els altres*, Vic, Eumo, 1990.
- 3 Congost, Rosa, «De pagesos a hisendats: Reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials dominants. La regió de Girona (1780-1840)», *Recerques*, 35, 1997, p. 51-72.
- 4 Zamora, Francisco de, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Edició a cura de Ramon Boixareu, Barcelona, Curial, 1973.
- 5 La informació sobre les llistes de 1795, es pot trobar a Ossorio y Gallardo, Ángel, *Historia del pensamiento político catalán durante la guerra de España contra la República Francesa (1793-1795)*, Barcelona, Grijalbo,

1977. Les llistes es podem consultar a l'Arxiu de la Ciutat de Girona. Més informació a Congost, Rosa, «Guerra, Pàtria i Estadística: el despertar polític dels hisendats (1795-1800)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. 42, 2001, p. 379-395.
- 6 En relació amb el procés de confecció d'aquesta llista, que també es troba a l'Arxiu de la Ciutat de Girona, vegeu Congost, Rosa, «Guerra, Pàtria i Estadística...»
 - 7 Congost, Rosa, «De pagesos a hisendats [...]»
 - 8 Congost, Rosa, *Els propietaris i els altres*. Un estudi més detallat dels capítols matrimonials amb dots més elevats, restringit a la comarca de La Selva en aquesta ocasió, es pot trobar a Congost, Rosa, *Notes de Societat. La Selva, 168-1862*, Santa Coloma de Farners, Consell Comarcal de La Selva, 1992.
 - 9 El llibre va ser posteriorment editat per la Biblioteca d'Història Rural: Miquel Heras de Puig, *Biografia o explicació de l'arbre genealògic de la descendència de Casa Heras de Adri (1350-1850)*, amb un estudi introductori de Mònica Bosch i Llorenç Ferrer, Girona, Biblioteca d'Història Rural, CRHR/AHR, Girona, 2001.
 - 10 Cadafalch, Joaquim, «Sobre el congreso catalán de juriconsultos», *Revista del Instituto Catalán de San Isidro*, juny del 1883, p.139.
 - 11 Congost, Rosa, *Notes de Societat. La Selva, 1768-1862*, Santa Coloma de Farners, 1992, pp.65-66; Ferrer-Alòs, Llorenç, parla del «descens social dels cabalers» com una característica del sistema familiar català a «Capítols matrimonials i història de la família», dins Rosa Ros [ed.], *Els capítols matrimonials. Una font per a la història so-*

- cial, Girona, Biblioteca d'Història Rural, CRHR/AHR, 2010. a pp.146-149.*
- 12 Congost, Rosa, «Més enllà de les etiquetes. Reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials humils. La regió de Girona (1770-1850)», *Recerques*, 68, 2014, pp.165-191.
 - 13 Congost, Rosa «Els dots com a indicadors de les desigualtats socials i de la seva evolució en el temps», dins *Els capítols matrimonials. Una font per a la història social / Rosa Ros* [ed.]. Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines - Centre de Recerca d'Història Rural de les Comarques Gironines - Documenta Universitaria, 2010.
 - 14 Congost, Rosa; Sagner, Enric «De contractes de rassa morta a emfiteusis perpètuas: una negociació des de baix? La regió de Girona, 1700-1900». A: Josep Colomé, Jordi Planas i Francesc Valls Junyent [ed.]: *De la vinya a la fassina. Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya. Barcelona (ESP): Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015.*
 - 15 Congost, Rosa i Rosa Ros, «Els inventaris de la gent humil: els treballadors de la regió de Girona al segle XVIII», dins Belén Moreno Claverías [ed.], *Els inventaris postmortem. Una font per a la història econòmica i social*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines - Centre de Recerca d'Història Rural de les Comarques Gironines - Documenta Universitaria, 2018.